

1968

VILIAM KLIMÁČEK:
Beat (Kniha útekov)
[Beat (Book of Escapes)]
Marenčin: PT, 2021, 224 s.

ZUZANA HOMOLOVÁ:
Francúzsky rok
[French Year]
Mladé topole, 2021, 184 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.11> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
©2022, Vladimír Potančok. This is an open access article licensed under the Creative Commons

V čase dramatických udalostí v auguste 1968 som mal tri a pol roka, takže si z nich vôbec nič nepamätám. Navyše, v našej roľnícko-robotníckej rodine sa o nich „taktne“ (diplomatically? alibisticky?) mlčalo. Neskôr som sa s týmto dátumom stretával len pri povinnom školskom čítaní propagandistickej brožúrky *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti od XIII. zjazdu KSC* alebo pri vyplňovaní pracovných dotazníkov, v ktorých nesmela chýbať – pre mňa v tom čase nepochopiteľná – otázka: čo ste robili vy a vaši príbuzní v krízovom roku 1968? Táto dobre utajovaná časť dejín sa však nakoniec ukázala aj ideologickou diverziou nepoškvrnenému pionierovi z dediny. Pri prázdninovom pátraní po tajomstvách starorodičovských povál som naďabil na zaprášený kufor – na jeho dne sa pod vrstvou dávno nepoužívaných posteľných obliečok skrývali kôpky starostlivo ukrytých novín a časopisov práve z tohto obdobia. Pre občasného čitateľa normalizačnej Pravdy, Smeny či Roľníckych novín boli výťažky Mladého sveta z roku 1968 naozajstným kultúrnym šokom – niečím ako správa od mimozemšťanov z paralelnej dimenzie. Pred očami mi zrazu vybuchol iný, farebný, pestrý, dotedy nepoznaný svet, neporovnateľný s ničím, čo som do tej chvíle (a vlastne až do novembra 1989) videl, počul a zažil. Neskôr sa chýbajúca časť skladačky dopĺňala ďalšími dielikmi, o ktoré sa postarali rovesníci – napríklad zakázanými páskami Karla Kryla, ale to už je iná pesnička...

Medzičasom „krízový vývoj“ prestal byť krízovým, ale hlavne prestal byť tabu. Popísalo sa o ňom už veľa papiera, ale mám pocit, že to stále nestačí a ešte dlho to bude dôležitá téma, ťažká na uchopenie a pochopenie. V tejto recenzii sa bližšie pozriem na dve publikácie uverejnené v roku 2021, ktoré reflektujú situáciu, keď sa ľudia museli rozhodovať medzi tým, či opustíť Československo, napadnuté vojskami „spriatelенých armád“ a zbavené perspektívy zdravého vývoja, alebo zostať napriek všetkým nepriaznivým okolnostiam doma. Tá prvá – *Francúzsky rok* od Zuzany Homolovej, je založená na denníkových záznamoch a osobnej korešpondencii, zatiaľ čo druhá – román *Beat (Kniha útekov)* od Viliama Klimáčka, je skôr beletrizovanou autobiografiou. Bez ohľadu na to, či sa protagonisti týchto kníh rozhodli v roku 1968 a po ňom pre emigráciu alebo pre návrat, ovplyvnilo to nadiľho ich (a nielen ich) životy. „Aj tí, ktorí ostali na Slovensku, sa fenoménu emigrácie nemohli vyhnúť. Zasiahol ich sprostredkovane (cez absenciu príbuzných či priateľov, ktorí žijú v zahraničí atď.), ale aj priamo. Mnohí z nich mali komplikácie v zamestnaní, zažili nedobrovoľné a nepríjemné kontakty s ŠtB. V prvom rade sa však prakticky každý viac či menej intenzívne zaoberal myšlienkami na odchod a úvahami, či rozhodnutie ostať bolo správne alebo predstavovalo životný omyl“ (Salner, 2007: 21–22).

Viliam Klimáček sa téme roku 1968 venoval už vo svojom predchádzajúcom dokumentárnom románe *Horúce leto 68* (Klimáček, 2011), ktorý bol románovou podobou rovnomennej divadelnej hry,¹ zatiaľ čo jeho nové dielo má autobiografické črty. V *Horúcom lete* autor reflektuje beletristickým spôsobom reálne osudy postáv emigrantov, ktorí sa v r. 1968 rôznymi spôsobmi dostali z Československa do zahraničia, aby napokon zakotvili v Kanade. Na rozdiel od toho v najnovšej knihe *Beat* zužuje autor optiku na osudy vlastnej rodiny. Hlavným motívom knihy, striedajúcej retrospektívne spomienky na detstvo a dospievanie v slovenskom „socialistickom“ malomeste so súčasnosťou, je tragický osud brata, milovníka bigbeatu, ktorý sa vďaka dočasnej práci v barovej kapele legálne dostane až do Hamburgu, kde sa rozhodne zostať, no nakoniec si siahne na život. Dej knihy je popretkávaný osudmi ďalších utečencov. Ako píše samotný autor, v tom čase „mnoho Slovákov aj Čechov potajomky opúšťalo štát, ohradený ostnatým

plotom, v ktorom donedávna prúdila elektrina. Utekali po zemi, vo vzduchu, cez vodu, ba aj pod hladinou. Boli ich stovky, no ujsť sa podarilo len desiatkam. Ostatných v lepšom prípade chytili, v horšom zastrelili pri pokuse prekročiť hranicu“ (Klimáček, 2021: 11). Aj im je venovaná táto kniha. Klimáček z množstva pokusov o emigráciu vypíchal niekoľko bizarných, no zároveň obdivuhodných príkladov úniku z normalizačného Československa, ktoré prirovnáva k fantastickým vynálezom z verneoviek – podomácky prerobený Freedom tank z roku 1953, drevenú „ponorku“ robotníka z breclavského cukrovaru z roku 1987, či útek cyklistu Róberta Hutýru s rodinou na vlastnoručne zhotovenom teplovzdušnom balóne v roku 1983. To boli tri príklady so šťastným koncom. V závere knihy sa však objaví aj prípad Hartmuta Tautza, mladého hudobníka z Nemeckej demokratickej republiky, ktorého v lete 1986 na československo-rakúskej hranici v Petržalke pri pokuse o útek roztrhali služobné psy pohraničníkov. Paradoxne, kúsky ostnatého plotu, ktorý márne prestrihával Hartmut, si o tri roky a niekoľko mesiacov neskôr brali do batohov ako suveníry účastníci pochodu slobody z Bratislavy do Hainburgu. Nie každý však mal medzi rokmi 1968 a 1989 dostatok odvahy, schopností a možnosti vzoprieť sa nepriazni dejín. Tým, ktorí neemigrovali, zostávali iné úniky z reality, napríklad „hudba a knihy, najbezpečnejší útek z Československa“ (Klimáček, 2021: 148).

Tereza, jedna zo ženských postáv Klimáčkovej knihy *Horúce leto 68*, sa v júni toho osudového roku ocitla ako vysokoškoláčka v skupine študentov z Československa, brigádujúcej v izraelskom kibuci Kfar Masaryk. Ich pobyt zorganizoval spisovateľ Ladislav Mňačko so svojou manželkou (Klimáček, 2011: 21; Salner, 2010: 125). Po auguste 1968 sa so súhlasom rodičov rozhodne nevrátiť sa do rodnej krajiny. Drží sa tak životnej skúsenosti svojich predkov, pre ktorých „židovská

1 Hra, ktorá vznikla na základe rozhovorov s početnou skupinou emigrantov z bývalého Československa, mala premiéru 9. a 10. januára 2009 v Toronte v naštudovaní Torontského slovenského divadla (Salner, 2010: 121), neskôr, 12. júna 2018, sa hra s rovnakým názvom objavila v novom naštudovaní a obsadení aj v repertoári Divadla GUnaGU v Bratislave.

verzia hamletovskej otázky „byť či nebyť“ znie „ostať alebo odísť?“ (Salner, 2007: 56). Vo veľmi podobnej životnej situácii sa ocitla aj iná vysokoškolská študentka – Zuzana, ktorá sa v roku 1968 dostala na trojtýždňovú letnú brigádu do medzinárodného budovateľského tábora vo Francúzsku, kam odcestovala začiatkom augusta. To sme sa už presunuli do ďalšej autobiografickej knihy – *Francúzskeho roku* Zuzany Homolovej. Zvesti o udalostiach v Československu priniesol do tábora v dedine Sainte-Catherine-de-Fierbois priamo starosta obce, ktorý bol zhodou okolností aj poslancom regionálneho parlamentu v Tours. Vďaka nemu sa siedmi československí študenti, ktorí zostali uviaznutí vo Francúzsku, mohli ubytovať v miestnych rodinách a dokonca dostali ponuku bezplatne absolvovať mesačný jazykový kurz vo Francúzskom inštitúte Tourskej univerzity (Homolová, 2021: 26).

Z mesačného kurzu sa napokon stala ponuka ročného štipendia zo strany francúzskej vlády. K tomu však boli potrebné rozličné oficiálne potvrdenia, ktorých vybavenie pomocou pošty a korešpondencie s rodinou zabralo dlhší čas. Nakoniec sa všetko podarilo vyriešiť a Zuzana zostala v Tours až do mája 1969. Svoje príhody a peripetie „francúzskeho roka“ popisuje v knihe s využitím viacerých zdrojov – jedným sú upravené prepisy vlastných denníkových záznamov, ďalším korešpondencia s príbuznými (matka, sestra, brat), či niektoré priame etnografické zápisky o spôsobe života predkov. Z nich vyplýva, že starí rodičia autorky z matinej strany patrili medzi Američanov, ktorí sa vysťahovali z oravskej obce Jasenová do USA a Kanady, odkiaľ sa neskôr vrátili bohatší nielen o peniaze, ale aj o nové skúsenosti a zručnosti – to je však celkom iný príbeh. Ich vnučka si na konci roku 1968 zapíše do denníka tieto slová: „Utorok, 31. decembra, Silvester. Posledný deň tohto prekliateho roka. Rekapitulácia? Bol to rok nádejí aj sklamaní. Dosiahla som vek dvadsať rokov. Šťastie: dostala som sa do Francúzska. Nešťastie: vpád Rusov. Šťastie v nešťastí: dostala som štipendium s požehnaním svojej alma mater. Bola som zvedavá, čo prinesie zajtrajšok“ (Homolová, 2021: 112).

Za desať mesiacov pobytu vo Francúzsku spoznala Zuzana Homolová, budúca hviezda československej folkovej hudby a upravovateľka slovenských ľudových balád, množstvo inšpirujúcich ľudí, našla si nových priateľov, získala rozhľad o aktuálnej hudobnej, výtvarnej, literárnej či filmovej scéne, zamilovala si anglosaský folk aj francúzsky šansón, precestovala veľký kus krajiny a „nabila si batérie“ tak, že jej vydržali ďalších dvadsať rokov neslobody. Nakoniec sa však rozhodla, podobne ako jej predkovia z Jasenia, vrátiť sa s týmto kapitálom naspäť na Slovensko.

Ako píše Peter Salner v publikácii *Budúci rok v Bratislave*, opisujúcej stretnutie židovských emigrantov z roku 1968, na rozhodovanie sa o tom, či sa po auguste vrátiť do Československa alebo zostať v zahraničí, prípadne či odísť z okupovanej krajiny, kým to ešte bolo možné, vplývali okrem objektívnych okolností aj „subjektívne vplyvy (nechuť absolvovať základnú vojenskú službu, odchod ako riešenie osobných medziludských vzťahov, problémov v škole, zamestnaní atď.). Brzdou odchodu boli napríklad záujem dovŕšiť rozbehnuté vysokoškolské štúdium, obavy

z prerušenia citových vzťahov, ale aj strach z neznáma, jazykové bariéry, potreba opatrovať starnúcich rodičov a ďalšie faktory“ (Salner, 2007: 66).

Dôležitú úlohu v procese rozhodovania mala okrem osobných stretnutí a rozhovorov, ktoré v kritickej situácii neboli často možné, korešpondencia a telefonáty. To však tiež malo svoje úskalia. Ako sa píše v románe *Horúce leto 68*, „Tereza, vyškolená rokmi v Československu, pochopila, že rozhovor nepočúva len jej otec. Preto si začali písať. Ferdinand vedel, že pohľadnica je nenápadnejšia než zalepený list, i keď si ju môže každý prečítať. Väčšina listov nikdy neprišla, každý otvorili. A v každom našli oveľa viac, než ľudia napísali“ (Klimáček, 2011: 76). Motív chýbajúcich alebo meškajúcich listov z Francúzska sa objavuje aj v zverejnenej korešpondencii Zuzany Homolovej so svojou rodinou. Napriek tomu však korešpondencia a telefonáty boli jedinými spôsobmi, ako v tom čas udržiavať kontakt medzi tými, čo zostali „vonku“ a tými, ktorí boli „dnu“. Dnes sú tieto listy a ich zverejňovanie historicky cenným prameňom informácií o nuansách doby. Platí to nielen pre korešpondenciu Zuzany Homolovej, ale napríklad aj pre rodinné kroniky (a zároveň zábavné celospoločenské komentáre), ktoré na písacom stroji písal, ilustroval a svojim príbuzným, emigrovaným do USA a Švajčiarska, posielal Július Satinský – pred niekoľkými rokmi výber z nich vyšiel v knižnej podobe (Satinský, 2018). Emigrácia, jej príčiny a dôsledky neslúžia len ako prameň informácií a téma pre vedcov, ale aj ako silná inšpirácia pre umelecké diela, vrátane beletrie. Predovšetkým to však bol silný zásah do ľudských životov.

VLADIMÍR POTANČOK,

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.

LITERATÚRA

- Homolová, Z. (2021). *Francúzsky rok*. Bratislava: Mladé topole.
- Klimáček, V. (2011). *Horúce leto 68*. Bratislava: Marenčin PT.
- Klimáček, V. (2021). *Beat (Kniha útekov)*. Bratislava: Marenčin PT.
- Salner, P. (2007). *Budúci rok v Bratislave*. Bratislava: Marenčin PT.
- Salner, P. (2010). *Minulý rok v Jeruzaleme*. Bratislava: Marenčin PT.
- Satinský, J. (2018). *Gundžovníky 1 (1968 – 1974), Gundžovníky 2 (1975 – 1984)*. Bratislava: Slovart.

IVICA ŠTELMACHOVIČ BUMOVÁ:

Sionisti a buržoázni nacionalisti v ŠtB. Prípád Oskar Valášek a spol. (1951 – 1963)

[Zionists and Bourgeoisie Nationalists in the STB Intelligence Service. The Case of Oskar Valášek and Co. (1951–1963)]

Bratislava, Chronos 2019, 159 s.

DOI: <https://doi.org/10.31577/SN.2022.1.12> © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, v. v. i.
©2022, Martin Korčok. This is an open access article licensed under the Creative Commons

Etnologička Ivica Štelmachovič Bumová sa dlhodobo venuje dejinám a sociálnej kultúre židovského národa. Bližšie sa špecializuje na sionistické hnutia a samotné fungovanie židovskej komunity po roku 1945 na území Slovenska. Opísané témy sú už viac ako dvadsať rokov súčasťou